

Birey ve Toplum Sosyal Bilimler Dergisi
Aralık 2023
Yıl 13, Sayı 2, ss.27-45.

Journal of Individual & Society
December 2023
Year 13, Issue 2, pp.27-45.

DOI: <https://doi.org/10.20493/birtop.1373941>

Makale Türü: Araştırma makalesi
Geliş Tarihi: 10.10. 2023
Kabul Tarihi: 18.12.2023

Article Type: Research article
Submitted: 10.10. 2023
Accepted: 18.12.2023

Atf Bilgisi / Reference Information

Tazefidan, K. (2023). Toplumun Cemaatten Cemiyete Dönüş Süreci: Modernite Ekseninde Kuramsal Bir Değerlendirme. *Birey ve Toplum Sosyal Bilimler Dergisi*, 13(2), ss.27-45.
DOI: 10.20493/birtop.1373941

TOPLUMUN CEMAATTEN CEMİYETE DÖNÜŞ SÜRECİ: MODERNİTE EKSENİNDE KURAMSAL BİR DEĞERLENDİRME

THE PROCESS OF SOCIETY'S TRANSFORMATION FROM COMMUNITY TO SOCIETY: A THEORETICAL EVALUATION ON THE AXIS OF MODERNITY

Kenan TAZEFİDAN

Dr., Bağımsız Araştırmacı, Türkiye / Independent Researcher, Turkey.

kenan.fidan@hotmail.com

ORCID: 0000-0001-6054-0576

Öz

Modernitenin temel göstergelerinden birisi cemaatten cemiyete doğru bir yönelimin olduğudur. Bu nedenle moderniteyi cemaatin çözülüşü ve cemiyetin yükselişi olarak okunabilir. Önemli sosyologlardan olan İbni Haldun, Marx, Weber, Durkheim ve Tönnies bu çözülüşün modernleşmeye damgasını vuran boyutlarına değinmişlerdir. Bu teorisyenlerin odağında moderniteyle birlikte gelen çözülmenin nasıl kavramsallaştırılacağı problemi yatmaktadır. Çalışmada, modernleşmeyle cemaatten cemiyete doğru meydana gelen çözülmenin toplumsal sonuçları tartışılmıştır. Cemaatin sosyolojik bir kavram olarak gündeme getirilmesi ve teorik çerçevesinin yeniden ele alınıp

incelenmesi gerekmektedir. Cemaat, modern dönemde farklı bir boyut kazanmıştır. Geleneksel cemaatin insan ilişkilerinin tamamını içine almasına karşılık, moderniteyle karşılıklı ilişkilerin sınırlandırıldığı; aynı amaç etrafında birlikte hareketin yerini ideolojik yaklaşımların aldığını görmek mümkündür. Bu gelişmeler, cemaatin modernleşmeyle birlikte farklı algılanış biçimlerine gönderme yapan birtakım ayırıcı unsurları içermektedir. Bu durum Aydınlanma ile birlikte cemaatin yeni bir görünümü ile karşı karşıya olduğumuzu göstermektedir. Modernitenin dayatmalarına bağlı olarak, cemaatleşmenin yeni görünümü geleneksel cemaatle özde aynı biçim, içerik ve fonksiyon açısından farklılıklar oluşturmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Cemaat, Cemiyet, Modernite, Geleneksel Toplum, Modern Toplum.

Abstract

One of the basic indicators of modernity is that there is a tendency from community to society. Therefore, modernity can be read as the dissolution of community and the rise of society. Important sociologists Ibn Khaldun who are among the important, Marx, Weber, Durkheim and Tönnies touched upon the dimensions of this disintegration that left their mark on modernization. The focus of these theorists lies on the problem of how to conceptualize the disintegration that comes with modernity. In the study, the social consequences of the dissolution from community to society with modernization were discussed. Community needs to be brought to the agenda as a sociological concept and its theoretical framework needs to be reconsidered and examined. The community has gained a different dimension in the modern period. Whereas the traditional community includes all human relations, modernity limits mutual relations; It is possible to see that ideological approaches have replaced collective action around the same goal. hese developments include some distinctive elements that refer to different ways of perceiving the community with modernization. This shows that we are faced with a new view of the community with the Enlightenment. Depending on

the impositions of modernity, the new appearance of congregation creates differences in terms of form, content and function, which are essentially the same as the traditional community.

Keywords: Community, Society, Modernity, Traditional Society, Modern Society.

GİRİŞ

Tarihsel süreçte toplumlar, bazen buhranlı dönemlerden geçmişlerdir. Bu sıkıntılı dönemlerde toplumu krizden kurtarma arayışı önem kazanmıştır. Bu noktadan bakıldığında, sosyolojinin bilim olarak XIX. yüzyılda, Batı toplumunda neden ortaya çıktığını anlayabiliriz. Bu yüzyılda Batı Avrupa’da Fransız Burjuva İhtilali ile başlayan kriz, işçi hareketleriyle devam etmiştir. XIX. yüzyıl Batı Avrupa’nın içinde patinaj yaptığı toplumsal bunalım ile bir bilim olarak sosyolojinin doğuşu arasında sıkı bir ilişki bulunmaktadır (Sezer, 1981, s. 13). Sosyoloji, bir anlamda yaşanan travma için topluma reçete sunmak, problemleri çözmek gayesiyle ortaya çıkmıştır. Bu nedenle sosyolojinin Batıda ortaya çıkışı serüveni ve bilimsel alanda ilerlemesi açısından XIX. yüzyılın yeri önem arz etmektedir. Bu yüzyılı önemli kılan hususlardan biri de aydınlanma hareketinin ve modernitenin bu dönemde güç kazanarak birey ve toplum hayatını dönüştürme girişimidir.

Aydınlanmadan bu yana Batı düşünce dünyasının temel özelliği fikirde ve eylemde akıllı temel ölçüt olarak görmüştür. Akılcılaşmayı temel alan rasyonelleşme kavramı Max Weber’in sosyolojiye kazandırdığı kavramlardan biridir. Weber’e göre rasyonelleşme, düşünce düzeyinde ampirik olan, ahlaksal, değersel, politik ve inanç gibi temel değerlerden bağımsız bir bakış açısını getirmiştir. Rasyonelleşme ile birlikte “dünya eski anlam düzeninden kopartılmıştır” Akılcı bir bakış “büyüsünü yitirmiş bir dünyadır” (Özlem, 1990, s. 58).

Görüldüğü üzere modern toplumun ele aldığı ve üzerinde durduğu konuların başında “rasyonel akıl” gelmektedir. Max Horkheimer aklın eleştirisine değinirken çok önemli tespitlerde bulunmaktadır. Onun vurgu yaptığı temel kavramlardan biri “verstand” (öznel akıl veya anlama

kabiliyeti), diğeri ise “vernunft” (nesnel akıl veya evrensel akıl) şeklindedir. Aslında geçmişe baktığımızda buradaki temel ayrım Kant’tan beri Alman felsefesinde önemli derecede yer almaktadır. Öznel akıl, sadece öznenin bir niteliği iken, nesnel akıl ise düzensiz, kaotiktir. Öznel aklın işlevi bu karmaşık yığınlar dünyasını düzenli hâle getirmektir. Nesnel akıl ise, parçayla bütün arasında bir ilişki olduğunun farkında olan akıldır (Delaloğlu, 2007, ss. 33-34).

Toplumun Cemaatten Cemiyete Dönüş Süreci: Modernite Ekseninde Kuramsal Bir Değerlendirme adlı bu çalışmada veriler literatür taraması şeklinde incelenmiş olup, kitap, dergi, gazete, internet, e-kütüphane ve daha önce bu konuda yapılmış olan çalışmalar taranmıştır.

Cemaat cemiyet kavramlarının çalışma konusu olarak seçilmesinin nedeni, bu kavramların modernitenin başat kavramlarından olmasındandır. Cemaat cemiyet kavramlarının modernite perspektifinde ele alınmasının nedeni ise, cemaatten cemiyete meydana gelen değişimin, modernitenin karakteristik özelliklerinden kaynaklandığına duyulan inançtır. Ayrıca modernite düşüncesi perspektifinde toplumun cemaat yapısından cemiyet yapısına dönüşümünün toplumsal sonuçları sosyolojik olarak ele alınmıştır. Modernleşmenin toplumu nasıl etkilediği, hangi toplumsal sonuçları doğurduğu, cemaat tipi toplum yapısından cemiyet tipi sosyal gruplara dönüşümünün nasıl olduğu gibi hususlara değinilmiştir. Modernitenin hegemonik etkisiyle toplumdaki cemaat yapısının ortadan kaldırılmaya çalışıldığı ancak bu konuda tamamiyle başarıya ulaşip ulaşmadığı araştırmanın sonuç kısmında tartışılmıştır. Cemaatten cemiyete doğru çözülmenin toplumsal sonuçlarının, sosyolojik açıdan ele alındığı bu araştırmanın temel amacında da görüldüğü üzere insanoğlunun geçmişten günümüze bir düzen arayışı içinde olduğunu görmek mümkündür. Modern toplumda her şeyin biraz daha net olduğu görülürken, modern sonrası toplum dediğimiz dönemde kavramlar biraz daha karmaşık gelmiştir. Bireyin yalnızlığa itildiği ve bunalıma sürüklendiği bu dönemde, toplumdan kopmaların ve gruplaşmaların da olduğunu söylemek mümkündür.

CEMİYET VE CEMAAT OLGUSUNUN KAVRAMSAL ÇERÇEVEDE SOSYOLOJİK İZAHİ

Sosyoloji, toplumsal yaşamı izah etmek ve çözümllemek için kavramlar üretir. Sosyolojinin tanımladığı bu kavramlar sosyal gerçekliğin inşasında önemli yer tutar. Bu kavramlar arasında cemaat ve cemiyet kavramları insanlık tarihi kadar eski dönemlere dayanır. Sosyolojik bir olgu olan cemaat kavramı, grup üyelerinin ortaklaşa paylaştıkları durumlara veya kolektif bir kimlik şuuruna dayalı özel bir şekilde oluşturulmuş toplumsal ilişkiler bütünü olarak ifade edilirken, cemiyet kavramında bu ilişkiler biraz daha mesafeli ve bireyseldir. Cemaat ve cemiyet kavramları üzerinde çalışan Ferdinand Tönnies bu alanda en önemli teorisyenlerden birisi olarak kabul edilmektedir.

XX. yüzyılın sonlarına doğru gündelik hayatımıza giren internet ve bilgisayar ile birlikte sanal kavramı yaşamımıza girmiştir. Sanal kavramı TDK Türkçe Sözlükte “gerçekte yeri olmayıp zihinde tasarlanan” olarak tanımlanmıştır (<https://sozluk.gov.tr>). Modern dünyada cemaat, toplumsal sistemler bakımından birliktelik arz eden, tipik etkileşimlerle bağdaştırılmış internet dünyasındaki örgütsel yapılanmalarda “sanal cemaat” olarak tasvir edilir. Doğal bir grup ruhu arz eden cemaat, insanları birleştiren unsurların onları ayıran unsurlardan daha güçlü olduğu bir yapıdır. Burada, üyeler arasındaki farklılık ve benzerliklerle karşılaştırdığımızda bunların hiçbirinin önem ifade etmediği görülmektedir. İnsanlık tarihi kadar eski dönemlere uzanan cemaat kavramı, modernleşme ile birlikte farklılaşmaya başlamıştır.

Sosyal bir varlık olmanın gereği olarak insanoğlu, çeşitli gruplara katılmak durumundadır. Bu küçük gruplar zamanla bir araya gelerek büyük grupları meydana getirmektedirler. Toplum, çeşitli teorisyenler tarafından sınıflandırılmıştır. Bu bağlamda Tönnies toplumu cemaat ve cemiyet olarak tasnif ederken; Cooley, birincil ve ikincil gruplar şeklinde sınıflandırmıştır. Bunlara paralel olarak Durkheim, toplumu mekanik dayanışma ve organik dayanışma olarak ele almıştır (Canbay, 1996, s. 56). İbni Haldun ise bedevi ve hadari toplum olarak ele almıştır. Yelken'e göre, İbni Haldun'un “Asabiye” kavramı Tönnies'in “doğal

irade” kavramına, “bedevilik” kavramı ise şehri temsil eden toplum kavramına denk düşmektedir (Yelken, 1999, s. 27).

XX. yüzyılın sonlarında topluluk, toplum ve bu kavramların neliği üzerinde duran Tönnies, “insanlık toplum hâline nasıl geldi?”, “toplumların özellikleri nelerdir?” gibi konularda bir arayış içerisine girmiştir. Cemaat ve cemiyet kavramları F. Tönnies’in ortaya attığı kavramlardır. Cemaat tarihsel olarak cemiyetten daha uzun bir geçmişe sahiptir. Cemaat yapılarında duygusal bir kalıtım söz konusudur. Tönnies, aile, kırsal köy, şehir topluluklarının cemaat hâlini aldıklarını ifade etmektedir. Bu tür gruplarda kan bağı, aynı yere bağlılık söz konusudur. Cemiyet için ise en iyi örnek kent hayatıdır (Akkaş, 2012, s. 51).Tönnies toplumların bir arada olma duygusu üzerinde çalışmıştır. Bunları da cemaat ve cemiyet kavramlarıyla ifade etmiştir. Tönnies’in topluluk ve toplum üzerinde yoğun bir şekilde durması ve cemaat kavramının cemiyet kavramından daha uzun geçmişe dayanması hakkındaki görüşleri, tekrardan bunlar üzerinde düşünmeyi gerektirir.

Cemiyete göre daha köklü bir geçmişe sahip olan cemaat, kültür tarihine toplumsal yapının en eski zamanlarında bile söz konusu olmuştur. Cemaat bugün bile basit, kavranılması kolay hayat şartlarının bulunduğu her durumda rastlanıldığı hâlde, menfaat birliği cemiyetin günümüzdeki durumuna özgü olmamakla beraber, sosyal yapının tipik bir şeklidir. Cemaat kendiliğinden serpilenden cemaatten farklı bir şekilde insanlar tarafından, insanların istek ve iradeleri ile kurulur ve geliştirilir (Kurtkan, 1995, s. 11).

Toplumsal şartlarda zamanla serpilip gelişen cemaatin gün yüzüne çıkan görünümünün incelenmesi sürecinde teorik çerçevede ortaya çıkan sorun, cemaat hakkında araştırmaların öncesinde ve sonrasında yeni bir boşluğu ortaya koymaktadır. Bahsettiğimiz bu çerçeve boşluğu, cemaatin Tönnies’in sınırlarını oluşturduğu Gemeinschaft kavramından sonra, farklı toplumsal şartlar için daha detaylı olabilecek yeni teorik kurguların yeterince oluşturulmamasından kaynaklanmaktadır. Bu bakımdan ister olumlu ister olumsuz manada yaşadığımız toplumsal hayatın gündelik uğraşları arasında hepimizi somut olarak etkilediğine

inandığımız cemaat olgusu, yapılan araştırmalarda üzerinde yeterince durulmadan müphem bir şekilde ele alınmaktadır. Cemaat olgusu, farklı bir insan etkileşimi ile biçimlenen toplumsal bir örgü olarak algılanmaktadır. Bu bakımdan cemaatin, tarihsel-toplumsal aşamada pek çok yapısal şekiller alması kaçınılmaz hâle gelmektedir. Cemaat kavramı, küçük veya büyük herhangi bir grubun üyelerinin herhangi bir yerde, münferit hayatın dışında, fakat müşterek hayatın temel koşullarını paylaşacak şekilde bir arada yaşamaları şeklinde tanımlanmaktadır (Kurtkan,1968, s. 6). Cemaat bir diğer anlamıyla “sosyal grup” şeklinde ifade edilmektedir.

Sosyal grup açısından grup üyeleri arasındaki alışveriş, karşılıklı ilişkiler ve etkileşim en temel unsurlardandır. Bu durum, birbiriyle etkileşimi bulunan bireylerin bir grup oluşturdukları şeklinde anlaşılmalıdır. Bu bağlamda, bir grubun oluşumundan bahsetmek için bu etkileşim etrafında bazı değer ve normların, geniş çerçevede özgün bir duygusal ortamın ve birleştirici tinsel kavramların da var olması gerekmektedir. Dahası grup dediğimiz toplumsal yapı, aynı ideolojiye sahip gruba özgü duygusal ortamı taşıyan, ortak değerler ve çıkarlar etrafında birleşen bireylerin toplamından oluşur. Kısacası bu bütün, kendisini oluşturan parçaların farklı bir versiyonudur. Bu anlamda güç, gruptaki birlikteliği ayakta tutan, bütünlüğü koruyan sistemdir (Tolan, 1985, s. 437).

Grup kavramının izahına başka bir çerçeveden baktığımızda sosyal grupları; birbirleriyle yoğun ilişkilerde bulunan insanların meydana getirdikleri ve işleyen dinamik bütünlük şeklinde tanımlayabiliriz. Grup, en az iki kişinin birbirleriyle sosyalleşmesi, iletişim ve etkileşimde bulunmasıyla vücut bulmaktadır. Başka bir deyişle grubu, herhangi bir şekilde ilişki kurmuş olan insanlar arası topluluk birimi olarak da ifade etmemiz mümkündür (Canbay, 1996, s. 60).

Toplum, grupların toplamından ibaret değildir. Toplumu ifade etmek için çoğu zaman cemiyet kavramı kullanılmaktadır. Kurtkan'ın ileri sürdüğüne göre cemiyet, “insan davranışını hem hürriyete kavuşturan hem hudutlandıran, bir taraftan karşılıklı yardımlaşmalara imkân veren, diğer taraftan gruplara ve bölümlere yol açan, değişen bir sosyal

teşkilatlar ve münasebetler ağıdır” (Kurtkan, 1995, ss. 3-4). Görüldüğü üzere cemiyet kavramı cemaat kavramından farklıdır. Sosyal ilişkilerin cemiyette kolektiflikten ziyade daha resmi bir mecrada ilerlediğini görmek mümkündür.

Bir grup örneği olarak cemiyet, sosyal ilişkilerin şahsi olmadığı, realist ve resmi kuralların hâkim olduğu esaslara dayanmaktadır. Cemiyet tipi toplum yapısı, cemaat şeklinden farklı olarak insanlar arasında benzerliklerden ziyade farklılıkların daha belirgin olduğu heterojen bir yapı arz etmektedir. Bu bağlamda farklılıklar değişik sosyal ilişkilerin ortaya çıkmasına, ortaya çıkan ilişkilerin de daha resmi bir boyuta ulaşmasına neden olmaktadır (Canbay, 1996, s. 56).

Görüldüğü üzere geçmişten günümüze doğru tarihsel bir perspektiften baktığımızda bütün teorisyenler toplumsal düzeni izah etme çabası içerisinde bulunmuşlardır. Bu teorisyenlerden Bell ve Newby da çalışmalarında cemaat kavramını önemsemiştir. Bell ve Newby bu kavramın üç farklı manası üzerinde durmuşlardır. İlki, sınırları belli bir yerleşim alanını işaret etmek için basit şekilde bir topografik manası vardır. İkincisi ise, yerel insanlar ile kurumların toplumsal anlamda bağlantısını ifade eden yerel bir toplumsal sistem olarak ifade etmiştir. Son olarak cemaat, bireysel bağları, ait olma ve sıcaklık duygusunu belirten özel bir insan birlikteliği “komünyon” anlamına gelmektedir. Bu bağlamda Bell ve Newby bu sonuncunun, herhangi bir yerleşim yeri aracılığıyla zorunlu üretilmediğine ve aslında tam bir rutin yakınlık yoksunluğundan da kaynaklanabildiğine işaret etmektedir. Dördüncü bir anlamda da cemaatin, ideolojik bir anlamı da içerdiğini belirtmiştir (Urry, 1999, s. 23). Kırsal alandan kentte doğru geçildikçe toplumsal yapıda birtakım değişiklikler meydana gelmektedir. Bu yönüyle kırsal alan kendi sınırları içerisinde bir bütünen kentsel alan da kendi sınırları içerisinde bir bütünlük arz eder.

Kırsal toplumları en iyi açıklayan özelliklerden biri onların meslekten mülkiyet esası üzerinden temellendirilmesidir. Bu anlamda sınıf yapısını oluşturan, iş bölümünden çok mülkiyet ilişkilerinin örgütlenmesidir. İngiliz tarımında, kiracılık sisteminden mülk sahipliği sistemine

doğru bir eğilim olurken, aynı zamanda finans-kapitalin arazi sahipliğinde büyük bir artış görülmüştür. Kırsal alanlarda, önceki kentsel orta sınıfın belirgin bir yayılımı meydana getirmiştir. Bu temelde çiftlik üzerinde duran ve yeni gelenlere karşı bir duruş sergileyen bir çekirdek kırsal cemaat meydana getirmiştir (Urry, 1999, s. 113). Köy topluluklarında bireylerin meslek öğrenmeyi geri planda tutup daha çok toprak mülkiyeti üzerinde yoğunlaştıkları, yerel cemaatlerin bu ekseninde inşa edildiği görülmektedir. Teknolojinin ilerlemesiyle birlikte toplumsal yapıdaki farklılaşmalar daha da belirgin hâle gelmiştir.

Anthony Giddens mahremiyetin dönüşümünü hem psikik hem de toplumsal farklılaşma açısından ele almıştır. Bu değişim alttan başlayarak kamusal alanlara doğru devam etmektedir. Mahremiyetin dönüşümü öncelikle cinsellik konularında görülmektedir. Kamusal alanda tartışılması anlamsız ve kişiye özel mesele olarak görülen cinsellik, artık kamusal mekânda da rahatlıkla dile getirilebilmektedir (Giddens, 1994, s. 7-91).

Günümüzde teknolojik ilerlemelerle birlikte, toplumda rahatsızlık oluşturan ve bu manada tartışılır bir konuma gelmesi mahremiyet sorunuyla kendini ifşa etmektedir. Bu durumun başında ise özel alanın kamusal alana taşınması olarak ifade edilebilmektedir. Mahremiyet kavramı bir yandan bireylerde farklı anlamlara gelirken, diğer yanda gözetimin ahlaki boyutunu oluşturmaktadır. Modernite ile birlikte insanların toplum ile iç içe olmaktan çıkıp bireysel alan dediğimiz kendi içine çekildiği bir alan hâline gelmektedir. Bu anlamda kitle iletişim araçlarıyla bir araya gelen “sanal cemaatler” olarak ifade edebileceğimiz grupları “sahte cemaatler” olarak da ifade edebiliriz. Mekân yakınlığının ortadan kalktığı, samimiyetten uzak olan ve güven vermeyen sanal ilişkilerin yaygınlaşması, insanların gerçek yaşamdaki “gerçek” ilişkilerini zedelemekte ve bireyleri yabancılaştırmaktadır. Bu bağlamda modern toplumun araçları olan kitle iletişim ağları fiziksel yakınlığı ve yüz yüze ilişkilerin önemini azaltmaktadır. Bu anlamda sanal ilişkiler insanları toplumdan uzaklaştırmakta ve kendileri için önemli olan zamanını, ailelerinden ve yakın çevrelerinden çalmaktadır.

Görüldüğü üzere bilgi toplumu fertleri gerçek kamusal alandan kopartarak sanal kamusal alana doğru itmekte, bireyleri sanal cemaatlere mahkûm kılmaktadır. Bu bağlamda insanların bir kahvehanede ya da herhangi bir mekânda toplanmasını ifade eden kamusal alan, dünyanın bir tarafından diğer tarafına kadar uzanmaktadır. Dolayısıyla diyebiliriz ki, zaman ve mekân hatta dil ve ideoloji sınırları ortadan kalkmıştır. Kültürel, ekonomik, siyasi veya toplumsal olaylar konusunda konuşabilmek için insanların bir araya gelmesine imkân sağlayan iletişim ağları ve bu ağların ucundaki elektronik aygıtlar yeterli olmaktadır. Bu anlamda iletişim çağında gizlilik en önemli sorun hâline gelmiştir. Gözetim toplumu hâline geldiğimiz bu dönemde gözetim, bir yandan korku ve şüpheye sebep olurken, diğer yandan da kişilerin arzuladığı olay olmuştur.

TOPLUMUN KAPALI CEMAAT HALİNDEN CEMİYETE DÖNÜŞ SÜRECİ

Modernite ile birlikte geleneksel kurumlar ciddi oranda bir değişim yaşadıkları gibi toplumların da kapalı cemaat yapısından cemiyete doğru bir evrimi söz konusu olmuştur. Din kurumu, modernite ile birlikte değişim ve dönüşümün yönünü belirleyen faktör olmuştur. Bu değişim ve dönüşüm toplumları cemaat, cemiyet ve teknolojik gelişmelerle birlikte sanal olana doğru bir evrilmeye doğru götürmüş, samimi ilişkiler yerine daha bireysel, daha bağımsız güven vermeyen bir hâle getirmiştir.

Bireyin bağımsız bir kişilik kazanması ve toplumda bunu göstermesi modern dönemlere uzanır. Bu durumu oluşturan şartları bilmek bireyselliğin niçin ön plana çıktığını kavramamız açısından bize önemli bir ipucu sunacaktır. Bu özellikle Rönesans, Reform, Aydınlanma, Fransız İhtilali gibi dönemleri okumaktan geçmektedir. Fakat bizim gayretimiz bu şekilde bir tarih yazımı değildir. Bu sebeple bir yabancı kimliği ancak hazırlayıcılarıyla bir arada değerlendirilmelidir (Kanbir, 2012, s. 31). Toplumda meydana gelen gelişmeleri bilmemiz için onların maruz kaldığı değişim ve dönüşümleri incelemekten geçmektedir. Bu bakımdan cemaat anlayışından cemiyet anlayışına geçilmesinin en temel

sebeplerinden biri de toplumda meydana gelen değişim ve dönüşümlerdir. 19. yüzyılla birlikte sanayileşme, kentleşme ve bunların sonucunda gittikçe bireyselleşmeye doğru meydana gelen tüm bu gelişmeler beraberinde insanların toplumdan kopuşunu da doğurmaktadır. İnsanoğlu sosyal bir varlıktır ve bu sebeplerden dolayı da toplum içinde doğduğu gibi, hayatını da burada devam ettirmek mecburiyetindedir. Toplumlar modernite ile temas geçtikçe aslında yalnızlığa itilmekte ve toplumdan giderek kopmaktadır. Bunun sonucunda sosyal ilişkilerin giderek zayıfladığını gözlemlemek mümkündür.

İnsanoğlunu yalnızlığa doğru sürükleyen modernite, zamanla gelenek-ötesi seviyede ve yeni dolaylı deneyim şekilleri zemininde, bireysel-kimlik yansıtıcısı olarak düzenlenen bir çaba hâline gelmektedir. Tutarlı fakat her zaman gözden geçirilen biyografik anlatıları sürdürmeyi içeren “refleksif benlik tasarımı” soyut sistemlerin süzgecinden geçen bir çoğul seçimler bağlamında yer alır. Modern dünyada “hayat tarzı” kavramı özel önem kazanır. Gelenek gücünü kaybettiğçe ve gündelik yaşam yerel ve küreselin diyalektik etkileşimi zemininde yeniden inşa edilmedikçe, seçenekler çeşitliliğine sahip bireyler hayat tarzı seçimlerini daha çok gözden geçirmek zorundalar (Giddens, 2010, s. 16). Modern dünyaya bakıldığında özel yaşam daha çok dikkat çekici görülmektedir. Modern dönem ile birlikte toplumdan kopuşun başlamasıyla özel hayatta bireyselleşme ön plana çıkmaktadır.

Modernizasyon, Batı’da filizlenen “teknolojik medeniyet” ile birlikte gelişme gösteren bir olaydır. Bu anlamda geleneksel toplumun kalıplarını yıkarak, yerine yeni kurumlar inşa etmiş, mevcut araçlarla toplum üzerinde tahakküm kurmuştur. Kendine özgü, geleneksel toplumun bilinç işlevlerinden ve kavramlarından daha değişik yapılar geliştirmiştir. Modernizasyon kuramı, bütün geleneksel toplum yapısını tamamıyla alt üst etmiştir. Bu durum doğayla, çevreyle ve kendisi ile uyum hâlinde olan bireyi, gittikçe yalnızlaştıran ve kendisine, çevresine duyarsızlaştıran bir varlığa dönüştürmüştür. Bu bakımdan geleneksel toplumda kendisini evinde gibi hisseden birey, modern dönemde tamamıyla yalnızlaşmış “yersiz, yurtsuz” durumuna düşmüştür (Berger,

2000, s. 7). Geleneksel yapı ile modern yapı arasında ve bilinmeyenden bilinene doğru bir dünya kurma girişiminde bulunan insanoğlu değişen zaman ve mekânla birlikte kendisine düşen değişim payını da almıştır.

İnsanoğlu yaratılış gereği olarak bir dünya kurma girişiminden hareketle bilinmeyenden bilinene ulaşma girişiminde olmuştur. Bu bağlamda bilinmeyeni ortadan kaldırmanın teolojik yorumu ve karşılığı vardır. Korkulan şeye bir ad verilmesi ve bunun üzerinde Tanrı'ya yapılan atıflar modern öncesi düşün dünyalarının önemli ayırt edicilerinden olmuştur. Karşılaşılan her bilinmeyen ifade edilmesi ve aynı kültürel sahada sona erdiricilerinin bulunması mümkün olmayınca onu açıklamak için insan varlığı üstünde bir üst benliğe ihtiyaç vardır. Özellikle doğanın korkutucu varlığından duyulan endişe doğayı açıklamak için Tanrı'ya sığınılması yine o dönem yöneticilerinin iktidarlarının koşulsuz bir sağlayıcısı olarak gördükleri dinden faydalanmaları da modern öncesi dönemin önemli ayırt edicilerindedir. Bu şekilde dine bağlı müphemlikten kurtuluş modern dönemin en önemli özelliklerinden biri olarak yaşama anlam katmada önemli bir tampon mekanizma işlevi görür (Kanbir, 2012, s. 33).

Bruno Snell, *The Discover of the Mind (Aklın Keşfi)* adlı çalışmasında Avrupa düşüncesinin temelini Yunan ile başladığını ve aklın keşfinin hiçbir şey ile kıyaslanamaz olduğunu ileri sürer. Ona göre, aklın keşfi bir kıtanın keşfi ile kıyaslanamaz. Amerika, Columbus'un Yeni Dünya'yı keşfetmesinden çok önce vardı, ancak Avrupa düşünce tarzı keşfedilene kadar ortaya çıkmadığını, insana kendisini tanımasının lütfuyla var olduğunu ifade eder. Snell'e göre bir bakımdan akıl, keşfedilmeden önce de gerçekten vardı (Snell, 1953, s. 5-6).

İnsanoğlu, Aydınlanma çağını dine bağlılığın aksine doğa ve toplumla ilgili olarak yeni düşünce şekillerinin ya da bakış açılarının ileri sürdükleri ve genel anlamda 18. yüzyılı içine alan bir tarihsel dönem olarak ifade etmek mümkündür. Buna paralel olarak buradaki temel sorun, insanın gerçekten akli ve bedeniyle dinsel-kişisel güçlere muhtaç, her zaman sert kurallar altında gözetim altında tutması gereken, yaratılış itibarıyla suçlu, kusurlu, aciz ve ezik bir varlık olup olmadığıdır.

Aydınlanma çağını doğaya ve topluma bakış açısı bakımından Ortaçağ'dan uzaklaştıran temel fark, insana ve insanlığa duyulan güvendir (Topses, 2010, s. 1). Genel itibarıyla aydınlanma kavramını diğer çağlardan ayıran temel etkenin insanın kendi aklını kullanarak gerçeği bulmasına katkı sağlamasıdır.

Auguste Comte aydınlanma fikrinin olumsuz ve yıkıcı olduğunu düşünen teorisyenlerdendir. Bu bağlamda aydınlanmanın gelenek ve otorite eleştirisi, sadece modası geçmiş bir politik sistemin ortadan kaldırılması bir politik sistemin çökertilmesine değil aynı zamanda kargaşa ile sonuçlanan bir yıkıcılığa da sebep olur. Restorasyon düşünürleri gibi Comte da devrimden sonrası dönemdeki ahlak krizinin yakından takipçisi oldu. Bu oluşan krizin kaynağını Reformasyon tarafından ilk kez ortaya konan bir doruk noktası aydınlanma ile birlikte oluşan bireycilikte batı toplumunda ortaya çıkan bir hastalık olarak ifade etmiştir. Bu hastalığın en önemli belirtisi halk egemenliği, eşitlik ve bireysel özgürlük kadar bunlarla birlikte aile, din, kilise ve topluma dair olumsuz fikirlere. Bu anlamda bu bireycilik, Hobbes'tan Kant'a kadar devam eden gelenek içinde, (yöntemsel bireycilik) olarak da ele alınmıştır. Auguste Comte'a göre bir toplum bir çizginin noktalara bölünebileceğinden daha fazla oranda ayrı bireylere ayrılamaz. Toplum ancak gruplara ve topluluklara bölünebilir (Skirbekk, 1999, s. 497). Grup, topluluk kavramlarını sosyoloji literatüründe en iyi karşılayan olgu, cemaattir.

Batı toplumlarında "köy"ün kapalı cemaat şeklinden çıkarak cemiyetle bütünleşmesi, kültür ve menfaat nizamlarının birbirinden kopmasıyla başlamıştır. Bu anlamda bu kopuş aralarındaki bağların birbirinden ayrılmasıyla meydana gelmiştir (Kurtkan, 1968, 194). Teknolojik ilerleme dediğimiz sanayi devrimi ve teknik alanındaki gelişmeler ile birlikte, önemli derecede sosyal değişimin gerçekleştiğini görmek mümkündür. Bu gelişmelerin önemli bir kısmı kırsal alanda meydana gelmiştir. Çünkü önceleri kırsal alanlar üretimin merkez noktasını teşkil ederken sanayileşme ile birlikte el emeğinin yerini makinaların aldığı bir seri üretim sistemine geçilmiştir. Bu durumun getirdiği artı ve eksilerle birlikte toplumsal anlamda köy yerleşmelerinden kentlere doğru bir göç

hareketinin başladığı görülmektedir. Bunun sonucunda köydeki cemaat anlayışı zayıflamış, kentlerdeki cemiyet hayatı kuvvet kazanmıştır.

Her bireyin ruhsal gelişim sürecini daha kısa ve daha yoğun bir şekilde yaşaması gerektiğine inanan Aydınlanma düşünürü Hegel, “kendi hayat hikâyemizle ilgili olarak” kendi kişisel gelişimimizi hatırlayabildiğimizi ifade etmiştir. Bu bağlamda, din, siyasi veya varoluşsal anlamda buhranlar sonucunda bizi olgunlaştırdığını söylemektedir. Bundan sonra ise bir önceki bilinçlilik seviyesinin daha toy ve eksik taraflarını görüp bir sonraki aşamaya geçmek mecburiyetinde kaldığımızı ifade eder. Ona göre çeşitli bilgi seviyeleri boyunca ilerlemek eleştirel planın bir parçası olmayı gerektirir (Skirbekk, 1999, s. 395). Aydınlanma ile birlikte kendi dünyasına dönen birey, geleneksel yapının kalıplarından iplerini koparıp aklını ön plana koymuştur.

Geleneksel kurumların çoğu modernitenin etkisiyle ciddi bir değişim geçirmiş, bilhassa din kurumu hem moderniteden etkilenen hem de yaşanan dönüşümün yönünü belirleyen faktör olmuştur. Günümüzde birbirine zıt iki dini inanç kabul görmektedir. Bunlardan birincisi teorik hümanizm inancıdır. Bu inanç, insan eksenli yaklaşımı savunmakta, milletlerin bireysel haklarının korunması gerektiğine dayanmaktadır. İkincisi ise, pratik/pragmatik inançtır. Bu inanç, dünyanın bugün üzerinde durduğu ve faydanın ön planda olduğu anlayıştır. Bu anlamda inanç, faydaya eşittir. Hakikat menfaat ile eş değerdir. Makine mekanizması, faydacılığı “utilitarizmi” takip eder. Aslında modern sosyal sistemlerin ya da ekonominin temeli bu faydacılık ilkesi üzerinedir. Bütün toplumların siyaseti faydacılık inancına dayalıdır. Bu bağlamda bilim de faydacılık ilkesinin takipçisidir (Şeriati, 2011, s. 62-63). Modernite ile birlikte din ile geleneksel yapı arasında yollarını ayırmaya çalışan insan oğlu, bu konuda gereken başarıyı sağlayamamıştır. Din kurumu, moderniteden etkilendiği gibi onu aynı zamanda etkilemiştir.

Siyaset bilimci sosyolog Şerif Mardin de dinin üç işlevinden bahseder: İlki, kişisel olanla ilgilidir. Dini inançların bireylerin izah etmekte zorluk çektiği birçok hadiseye farklı açıklamalarda bulunmasıdır. İkincisi, kültür işleviyle ilgilidir. Din, bireylere çevrelerindeki dünyayı

özel “gözlük”lerle görmeye imkân tanıyacak kavramsal bir görüş sunar. Üçüncü olarak ise, toplumların ve kültürel yapıların sürekliliğini sağlar (Mardin, 1995, s. 65).

Görüldüğü üzere her dönemde bireyleri ve toplumsal hayatı etkileyen din, uygarlık tarihi kadar da eskilere dayanır. Hem ilkel hem de modern toplumlar daima bir din olgusu ile karşı karşıya kalmışlardır. Bu anlamda Yunan ahlakçılardan Plutargue, “dünyayı dolaşınız, duvarsız, edebiyatsız, kanunsuz, servetsiz şehirler bulacaksınız; fakat mabetsiz ve mabutsuz bir şehir bulamayacaksınız” der (Güneş, 1997, s. 1). Dinler tarihinde uzman olan M. Eliade ise, ilk insanın kutsalı tecrübe ettiğini ve bu anlamda ilk insanın “dindar adam” olduğunu belirtmiş ve bir dünyanın yalnızca kutsalın keşfi ile mümkün olabileceğini ileri sürmüştür (Eliade, 2005, s. 51).

Din alanında felsefecilerin yanında sosyologlar da önemli çalışmalar yapmıştır. Ünlü sosyolog Emile Durkheim, “kolektif şuur” görüşünden yola çıkarak bir bütünlük oluşturmuş, özellikle *Dini Hayatın İlkel Biçimleri* adlı eserinde, insanın kendisi ile dünya hakkında edindiği bütün fikirlerin kaynağını din olarak tanımlamıştır. Ona göre, dünya ile insan hakkında fikir beyan etmeyen bir dinden söz etmek mümkün değildir. Bu bağlamda tüm sosyal kurumların temel kaynağı da dindir (Avcı, 1996, s. 4).

18. ve 19. yüzyıl düşünürlerine (Spinoza, Goethe, Schiller, Fichte, Feuerback, Hegel, Marx, Kierkegaard vs.) bakıldığında varoluşçular hep aynı konuya atıf yapmışlardır. “Çağımızda hakikatin coşkusu, coşkuların da hakikati yok” diyen Marx endüstriyel toplumda insanın insana özgü özelliklerini yitirmesini bir isyan olarak tarif eder. Marx insanlık tarihini, insanın giderek gelişmesi, bununla beraber giderek de yabancılaşması şeklinde izah etmektedir. Marx’a göre yabancılaşma, insanın çevresine, diğer insanlara ve hatta kendisine yabancı kalması demektir (Tolan, 1985, s. 299).

Görüldüğü üzere sosyal gerçekliği inşa etmeye çalışan düşünürler farklı dönemlerde yaşamalarına rağmen aynı gerçekliğe ışık tutmuşlardır. Modern dönemle birlikte bireylerin bağımsız bir kişilik kazanması

ve toplumda bunun yerleşmesi uzun bir süreci kapsar. Bu koşullar altında cemiyet olgusunun ön plana çıktığını anlamamız için moderniteyi tetikleyen Rönesans, Reform ve Aydınlanma gibi dönemleri iyi okumamızdan geçer. Batı'da gelişen teknolojik gelişmeler ve modernleşme ile birlikte cemaat tipi toplumdan cemiyet yapısına, geleneksel toplum yapısı yerine yeni kurumlar inşa edilmiş ve mevcut yapılarla toplum üzerinde tahakküm kurulmuştur.

SONUÇ

Modernite, birey ve toplum hayatında köklü değişimler yapmak, gelenegi yok etmek, cemaat tipi sosyal yapıların yerine cemiyet tipi modern yapıları ikame etmek amacıyla ortaya çıkmış, bu anlamda Batı'da büyük oranda başarılı olmuştur. Her ne kadar değişime karşı koymak hayatın olağan akışına aykırı olsa da modernite birçok toplumda istediğini elde edememiş, cemaat tipi sosyal yapılanmalar etkinliğini günümüze kadar sürdürmüştür. Bununla birlikte bazı toplumlarda geleneksel kurumların etkinliğinin zayıfladığı görülmüştür.

Modernitenin geleneksel grupların yerine ikame ettiği yapılardan biri de sanal cemaatlerdir. Modernite ile birlikte cemaatteki oluşumlara bakıldığında, yüz yüze olan daha samimi ilişkilerdeki gibi sıkı bir ağla çevrenememiş olduğundan, büyük ölçekli cemaatin birliği ancak inançlarla ve duygulara yapılan sürekli çağrışımlarla korunmaktadır. Bu bakımından modernite ile birlikte insan ve teknolojinin şaşırtıcı bir şekilde yan yana gelmesinden sanal cemaat kavramı ortaya çıkmıştır. Aynı zamanda her yerde olan bilgisayar ve internet ağı, fiziki mekândan bağımsız olarak milyonlarca insanı bir araya getirmektedir. Bunun sonucunda sosyalleşme kavramının mekânında da değişimler olmuştur. Dünyada son yıllarda çok seri bir şekilde yükselişe geçen sosyal paylaşım ağlarında insanların kendilerini izah etmesi için, eğlenerek stres atabilmeleri, ortak amaçlar ya da görüşler noktasında birleşmeleri söz konusu olmuştur. Bu birleşmeler sonucu sanal cemaatler ortaya çıkmıştır.

Teknolojik ilerlemelerle birlikte insanlara düşüncelerini ve eserlerini paylaşabilecekleri imkânlar/ortak alanlar inşa eden, dijital araçlardır.

Sosyal medya olarak da ifade edilen bu alan, kullanıcı merkezli olmasının yanında insanları aynı anda bir araya getirmesi bakımından önemli bir fonksiyona sahiptir. İnsanlar, burada gerçek dışı sanal gerçeklik içerisinde her geçen gün daha fazla vakit geçirmektedir. Yine sanal gerçeklik aracılığıyla gerçek yaşamda olduğu gibi ihtiyaçlarını karşıladıklarını ve bazen de bu sanal dünya içerisinde yeni bir dünya kurduklarını görmekteyiz. Ayrıca modernitenin sonucunda sanal dünya ile gerçek dünya arasındaki çizgi neredeyse yok olma noktasına kadar gelmiştir. Postmodern dönemin önde gelen sosyologlardan Jean Baudrillard, içinde bulunduğumuz yüzyılın artık gerçekliğini kaybettiğini ve bunun yerini yapaylığın egemen olduğu bir evrende yaşadığımızı ifade eder.

Toplumun Cemaatten Cemiyete Dönüş Süreci: Modernite Ekseninde Kuramsal Bir Değerlendirme konusunun ele alındığı bu çalışmadan da anlaşıldığı üzere toplum modernite ile birlikte toplumsal olandan bireysel olana doğru bir yönelme söz konusudur. Bu yönelme ayrıca cemaatten cemiyete dönüşümü de beraberinde getirmiştir. Bu çalışmada da görüldüğü üzere modernite birey ve toplum hayatında köklü değişimlere neden olmuştur. Netice itibarıyla modernite toplumu cemaat tipi yapıdan cemiyet tipi bir yapıya dönüştürmüştür. Fakat bu dönüşüm bu tür yapıları ortadan kaldırmaktan ziyade daha yumuşak bir geçiş niteliğinde olmuştur.

KAYNAKÇA

- Akkaş, İ. (2012). *Sanal Cemaatler*, (Doktora tezi, İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü), YÖK Tez Merkezi.
- Arslan, A. (1997). *İbn-i Haldun'un İlim ve Fikir Dünyası*, Vadi Yayınları.
- Avcı, N. (1996). *Türkiyede Modernleşme Açısından Din-Kültür-Siyaset*, (Doktora Tezi, İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü), YÖK Tez Merkezi.
- Bauman, Z. (2011). *Bireyselleşmiş Toplum*, (İngilizce'den çeviren: Yavuz Alogan), Ayrıntı Yayınları.
- Berger, P. (1993). *Dinin Sosyal Gerçekliği*, İnsan Yayınları.

- Canbay, Tatar, H. (1996). *Şehirleşme ve Dini Cemaatleşme (Malatya Uygulaması)*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Dellaloğlu, Besim F. (2007). *Frankfurt Okulu'nda Sanat ve Toplum*, Say Yayınları.
- Eliade, M. (2005), *Dinler Tarihi: İnançlar ve İbadetlerin Morfolojisi*, (Çeviren: Mustafa Ünal), Serhat Kitapevi.
- Giddens, A. (1994). *Mahremiyetin Dönüşümü: Modern Toplumlarda Cinsellik, Aşk ve Erotizm*, Ayrıntı Yayınları.
- Giddens, A. (2010). *Modernite ve Bireysel- Kimlik Geç Modern Çağda Benlik ve Toplum*, Say Yayınları.
- Güneş, A. (1997). *Dini Hayatın Sosyolojik Tahlili: Malatya Uygulaması*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Kanbir, F. (2012)., *Zygmunt Bauman Sosyolojisinde Yabancı Kavramı*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Kurtkan, A. (1968). *Köy Sosyolojisi*, İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Yayınları.
- Kurtkan, A. (1995). *Genel Sosyoloji*, Filiz Kitabevi.
- L. Berger, P. & Brigitte, B., Kellner, H.,(2000). *Modernleşme ve Bilinç*, Pınar Yayınları.
- L. Berger, P. & Huntington, S.,(2003). *Bir Küre Bin Bin Küreselleşme*, Kitap Yayınevi.
- Mardin, Ş. (1995). *Din ve İdeoloji*, İletişim Yayınları.
- Özlem, D., (1990), *Max Weber'de Bilim ve Sosyoloji*, Ara Yayıncılık.
- Sezer, B. (1981). *Toplum Farklılaşmaları ve Din Olayı*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, Edebiyat Fakültesi Matbaası.
- Skirbekk, G. & Nils G. (1999). *Felsefe Tarihi*, (çev. Emrah Akbaş ve Şule Mutlu), Üniversite Kitabevi.

Snell, B. (1953), *The Discover Of The Mind: The Greek Origins Of European Thought*, Oxford.

Şeriati, A. (2011). *Medeniyet Tarihi II*, Fecr Yayınları.

Tolan, B. (1985). *Toplum Bilimlerine Giriş*, Gazi Üniversitesi Yayınları.

Topses, M. (2010). *Aydınlanma Sosyolojisi*, Anı Yayıncılık.

Türk Dil Kurumu Türkçe sözlük, (<https://sozluk.gov.tr/>)

Urry, J. (1999). *Mekânları Tüketmek*, Ayrıntı Yayınları.

Yelken, R. (1999). *Cemaatin Dönüşümü: Geç Modern Dönemde Cemaat Sosyolojisi*, Vadi Yayınları.